

Aksjologiczne uwarunkowania postaw studentów wobec równości praw i równości podziału

Mirosława Czerniawska

Politechnika Białostocka, Wydział Zarządzania, Katedra Ekonomii i Nauk Społecznych
e-mail: m.czerniawska@pb.edu.pl

DOI: 10.12846/j.em.2015.01.15

Streszczenie

W opisanym w artykule badaniu dokonano analizy przekonań studentów. Jego celem była diagnoza postaw wobec równości praw i równości podziału, odnotowanie ich zmian w czasie oraz ustalenie, czy te postawy są uzależnione od preferencji wartości. Równość praw jest sztandarowym hasłem demokracji, a kwestionowanie egalitaryzmu w podziale dóbr – hasłem gospodarki liberalnej. Sposób rozumienia wartości i postaw (jak również ich wzajemnych relacji) przejęty został z teorii Rokeacha. Uznawane są one za elementy systemu przekonań, pomiędzy którymi zachodzi formalny i funkcjonalny związek. Do badania systemu wartości wykorzystano Skalę Wartości Rokeacha. Postawy diagnozowano na podstawie dwóch par twierdzeń. Badanie przeprowadzono trzykrotnie: w 2003 roku (325 studentów), w 2008 roku (379 studentów) oraz w 2013 roku (368 studentów). Założono, że między trzema grupami ujawnią się różnice w akceptacji postaw oraz, że postawy w stosunku do tych zasad są uwarunkowane systemem wartości, jego zróżnicowaniem w wymiarze indywidualizm – kolektywizm. Okazało się, że z aprobatą spotkała się zasada równości szans (88,31%, 84,43% i 63,59% respondentów w kolejnych badaniach), a z dezaprobatą – zasada równości podziału (68,62%, 65,44% i 66,03% respondentów w kolejnych badaniach). Wskaźniki pierwszej postawy obniżyły się w ostatnim badaniu w stosunku do dwóch poprzednich, z kolei wskaźniki drugiej postawy nie uległy zmianie. Orientacja indywidualistyczna w systemie wartości (relatywnie wyższe preferencje wartości indywidualistycznych) cechowała studentów o postawach merytokratycznych, czyli odrzucających zasadę równości podziału, orientacja kolektywistyczna (relatywnie wyższe preferencje wartości kolektywistycznych) – studentów opowiadających się za zasadą równości praw.

Słowa kluczowe

zasada równości praw, zasada równości podziału, system wartości, indywidualizm – kolektywizm

Wstęp

W latach dziewięćdziesiątych XX wieku rozpoczął się w Polsce złożony proces przeobrażeń ustrojowych w wymiarze politycznym i ekonomicznym. Akcentowano przy tym konieczność zmiany mentalności społeczeństwa z „kolektywistycznej”, dominującej w okresie przedtransformacyjnym, wiążącej się z przekonaniem, że jednostki są przede wszystkim członkami grupy, na – „indywidualistyczną”, postulowaną w nowych realiach polityczno-ekonomicznych, wiążącą się z przekonaniem, że jednostki są istotami autonomicznymi.

Mentalność społeczeństwa jest związana z typem ustroju politycznego. Zdaniem wielu teoretyków, demokracja wymaga ukonstytuowania swoistych dla indywidualizmu relacji międzyludzkich i właściwości osobowościowych (Farr, za: Boski, 1999; Markova, za: Reykowski, 1993). Jednocześnie, w społeczeństwach indywidualistycznych możliwa staje się ekspresja wartości centralnych dla demokracji, którymi są wolność i prawa człowieka. Stosunek do demokracji i ocena własnego funkcjonowania w tym systemie są istotnie zależne od poziomu akceptacji indywidualistycznych wartości, które leżą u podstaw takich właściwości psychicznych, jak: dążenie do wolności i niezależności, samokontrola, poczucie osobistej odpowiedzialności i kreatywność (Ziółkowski, 1990; Skarżyńska, Chmielewski, 1994).

Mentalność indywidualistyczna jest również zgodna z regułami rynku kapitału, pracy i dóbr konsumpcyjnych, a więc stanowi bazę gospodarki kapitalistycznej (Słomczyński i in., 1996). Potwierdzenie tego rodzaju zależności odnaleźć można między innymi w pracy Hofstede (2001), który wykazał, że poziom dochodu narodowego koreluje silnie z poziomem indywidualizmu kulturowego. Z adaptacją wartości indywidualistycznych jest kojarzony wyższy status socjoekonomiczny danego społeczeństwa, jak również jego rozwój technologiczny (Yang, za: Miller, Bersoff, 1992). Jednocześnie, mentalność indywidualistyczną uznaje się za efekt postępu ekonomicznego. Dostatek uwalnia z zależności grupowych i umożliwia podjęcie indywidualnej aktywności, ta z kolei determinuje innowacje i rozwój gospodarczy (Triandis, 1994; Cohen, 1998). Indywidualizm jest zatem silnie związany z rozwojem kapitalizmu: sprzyja rozwojowi ekonomicznemu i sam jest efektem takiego postępu (Słomczyński i in., 1996). Ponadto – jak wykazali Vandello i Cohen (1999) – indywidualiści w zakresie ideologii mają większą skłonność do akceptacji liberalizmu¹.

Przemiany ustrojowe w Polsce sięgnęły podstaw ideologicznych systemu i stworzyły – między innymi – nowy kontekst dla „równości”. Celem artykułu było przed-

¹ Szerszą analizę problemu przedstawiono w (Czerniawska, 2010).

stawienie wyników badań, które pozwolą odpowiedzieć na pytanie, jak studenci postrzegają zasady równości, czyli równości praw i równości podziału, oraz, jak postrzeganie tych zasad zmienia się wraz z postępem przeobrażeń ustrojowych (rok 2003, 2008 i 2013). Pierwsza z wymienionych zasad reguluje sferę zjawisk politycznych, druga – sferę zjawisk ekonomicznych (sprawiedliwość dystrybucyjna). Zamierzeniem badawczym było również uzyskanie odpowiedzi na pytanie, czy postawy wobec zasady równości praw i zasady równości podziału uzależnione są od systemu wartości, jego zróżnicowania w wymiarze „indywidualizm – kolektywizm”. Wartości są przekonaniem (strukturami poznawczymi), które pełnią funkcję drogowskazów ukierunkowujących szeroko rozumianą aktywność jednostki (Rokeach, 1973; Schwartz, 1996). Stanowią konstrukt uświadomiony przez jednostkę i możliwy do opisu na poziomie werbalnym. Można je uporządkować według kryterium interesów, którym one służą. Wartości skoncentrowane na własnej osobie leżą u podstaw orientacji indywidualistycznej. Wartości służące interesom innych ludzi leżą u podstaw orientacji kolektywistycznej.

1. Przegląd literatury

Rokeach (1979) utrzymywał, że od specyficznego układu wartości w systemie są uzależnione ideologie, postawy i zachowania polityczne. Według tego autora, człowiek reaguje pozytywnie na ideologie, które są oparte na wartościach wysoko przez niego cenionych. Ideologie zawierają skojarzenia z wartościami i ludzie mogą odczuwać je jako przyczynę swoich preferencji i decyzji oraz spostrzegać jako poprawne i etyczne. Wartości stanowią punkt odniesienia dla kształtowania indywidualnych postaw wobec rzeczywistości i leżą u podstaw inicjacji zachowań. Związku postaw z wartościami uczy się człowiek w trakcie nabywania doświadczeń. Między tymi konstruktami pojawiają się względnie spójne relacje (zachodzi formalny i funkcjonalny związek), które mogą być modyfikowane wskutek nabywania nowych informacji. Jeżeli jednak wartość zajmuje wysoką pozycję, to cechuje się łatwiejszą aktywizacją. Zaktywizowane wartości uczulają na określonego rodzaju informacje, wpływają na definiowanie poszczególnych sytuacji i dokonywaną przez podmiot ewaluację obiektów i zjawisk. W tym też sensie nasze indywidualne postawy i działania są usankcjonowane przez system wartości (Rokeach, 1973).

Schwartz (2003) wykazał w swoich badaniach, że systemy wartości determinują poglądy na kwestie ustrojowe: stosunek do demokracji silnie koreluje z wymiarem „autonomii” (niezależność myślenia i działania) i to niezależnie od zamożności

kraju. Demokracja jest bardziej zaawansowana, a postawy do niej bardziej przychylnie w kulturach wyżej ceniących wartości „mistrzostwa”. Ten typ wartości ma charakter indywidualistyczny, wiąże się z aktywnością własną podmiotu, samorealizacją, sprawowaniem kontroli nad własną osobą i otaczającym światem. Na fakt, że w przyjętej ideologii ujawniają się związki z ważnymi wartościami wskazali także Feather (1995) i Rohan (2000). Na przykład, systemy społeczne i polityczne, które występują przeciwko dyskryminacji i promują „równość” wydają się bardziej atrakcyjne osobie lokującej tę wartość wyżej w swoim systemie.

Rokeach (1973) dowiódł, że akceptacja wartości „wolność” i „równość” wiąże się z postawami liberalnymi i konserwatywnymi. Feather (1979) – przeprowadzając badania przy użyciu Skali Wartości Rokeacha – wskazał, że konserwatyzm pozytywnie koreluje z wartościami związanymi z obroną ego i autorytetem, jak na przykład „zbawienie”, „bezpieczeństwo”, „czystość”, a negatywnie z wartościami „równość”, „wolność”, „miłość”, „przyjemność”, a także wartościami intelektualnymi. Feldman (1988) ustalił, że wartość „równość” jest podstawowym predyktorem postaw w stosunku do modelu państwa socjalnego. Skitka i Tetlock (1993) – stosując Skalę Wartości Schwartza – dowiedli, że akceptacja ideologii politycznej liberalizmu vs konserwatyizmu wiąże się z dwoma wymiarami wartości: „otwartość na zmiany” i „konserwatyzm” (odzwierciedlają one konflikt między dążeniem do zmian a dążeniem do stabilności i kultywowaniem tradycji). Konserwatyzm (rozumiany jako ideologia polityczna) był pozytywnie skorelowany z wartościami typu: „konformizm” (powstrzymanie się od społecznie nieakceptowanych odruchów i działań) i „bezpieczeństwo” (stabilność i ochrona społeczeństwa, związków z innymi ludźmi i samego siebie), zaś negatywnie – z wartościami typu: „stymulacja” (podniety, nowość, wyzwanie), „samodzielność” (niezależność myślenia i działania), „hedonizm” (przyjemność, gratyfikacje zmysłowe) i „uniwersalizm” (tolerancja i ochrona wszystkich ludzi i całej przyrody), (por. analizę teorii i przegląd badań: Czerniawska, 2010).

2. Metoda badań

Jednym z ważniejszych testów, za pomocą którego można określić stopień demokratyzacji społeczeństwa, jest analiza stosunku do „innych”, na przykład mniejszości narodowych i religijnych. Zgodnie z pryncypiami demokracji, respektowana jest zasada równości praw (oraz związana z nią zasada równości szans) i osoby należące do mniejszości winny dysponować pełnymi prawami oraz prawem do ochrony własnej tożsamości. W demokratycznym społeczeństwie władza większości nie może

naruszać autonomii mniejszości (Beetham, Boyle, 1994). Zasada równości jest inaczej interpretowana w sferze zjawisk ekonomicznych. W trakcie przechodzenia od gospodarki centralnie planowanej do gospodarki rynkowej, istotnej zmianie uległy zasady podziału dóbr, a zatem także proporcje dochodów. Zgodnie ze stanowiskiem merytokratycznym, zarobki powinny być uzależnione przede wszystkim od wykształcenia, kwalifikacji i wkładu pracy. W związku z powyższym, ulega dewaluacji typowa dla minionego ustroju zasada równości podziału i dyferencjację ekonomiczną społeczeństwa przyjmuje się za stan naturalny.

W niniejszej pracy poszukiwano odpowiedzi na pytanie, jakie postawy prezentuje młodzież wobec zasady równości praw i zasady równości podziału, oraz, czy wraz z postępem przeobrażeń ustrojowych ulegają zmianie postawy następnego pokolenia studentów odnośnie do wskazanego problemu. Badania przeprowadzone były wśród studentów północno-wschodniej Polski trzykrotnie: w 2003 roku, w 2008 roku i w 2013 roku (około 15, 20 i 25 lat od rozpoczęcia procesu transformacji). Mają one zatem charakter porównawczy. Weryfikacji poddana została następująca hipoteza: wraz z zaawansowaniem procesów transformacji (porównanie grup badawczych z roku 2003, 2008 i 2013) wzrasta wśród studentów aprobata zasady równości praw i dezaprobata zasady równości podziału (hipoteza 1). Hipoteza wyraża się w przyznaniu równych praw mniejszościom narodowościowym i religijnym, druga – przejawia się w poglądach merytokratycznych, zgodnie z którymi zarobki powinny być uzależnione od wykształcenia, kwalifikacji i wkładu pracy.

Zamierzeniem badawczym było również uzyskanie odpowiedzi na pytanie, czy postawy wobec zasady równości praw i zasady równości podziału uzależnione są od systemu wartości, jego zróżnicowania w wymiarze „indywidualizm – kolektywizm”. Jeżeli wartości pozwalają ludziom organizować ich społeczno-polityczne sądy we względnie uporządkowany i spójny sposób (Feldman, 2003), to należy spodziewać się akceptacji odmiennych postaw u osób zorientowanych w swoim systemie wartości na „ja” i na innych ludzi. Do wskazanego problemu sformułowano dwie hipotezy badawcze:

- orientacja indywidualistyczna w systemie wartości (wyższe preferencje wartości indywidualistycznych) charakteryzuje osoby badane, które akceptują zasadę równości praw (przyznanie równych praw mniejszościom narodowościowym i religijnym) i nie akceptują zasady równości podziału w sferze wynagrodzeń (opowiadają się za rozwiązaniami merytokratycznymi), (hipoteza 2a);
- orientacja kolektywistyczna w systemie wartości (wyższe preferencje wartości kolektywistycznych) charakteryzuje osoby badane opowiadające się

przeciw zasadzie równości praw (przeciw przyznaniu równych praw „innym”, a więc osobom nie należącym do własnej grupy; kolektywistyczny wzór identyfikacji, wiąże się z pozytywnymi postawami wobec własnej grupy i negatywnymi – wobec członków grup obcych) i za zasadą równości podziału (akceptują rozwiązania egalitarne), (hipoteza 2b).

Potwierdzenie powyższych hipotez wskazywałoby, że osoby o zorientowanym indywidualistycznie systemie wartości prezentują postawy zgodne z zasadami demokratyczno-rynkowymi.

W badaniu wzięło udział 1072 osoby, z czego 325 w 2003 roku, 379 w 2008 roku i 368 w 2013 roku. W każdej grupie około 50% uczestników studiowało na Wydziale Pedagogiki i Psychologii Uniwersytetu w Białymstoku, około 50% – na Wydziale Zarządzania Politechniki Białostockiej. Wiek osób badanych mieścił się w przedziale 20-24 lata. W obu grupach stwierdzono analogiczną proporcję płci: na wskazanych kierunkach studiów zarejestrowano przewagę liczbową kobiet. Badanie miało charakter anonimowy.

Postawy zostały zdiagnozowane na podstawie zestawu poglądów w kwestii równości praw i równości podziału. Respondenci ustosunkowali się do dwóch par twierdzeń. Każda para zawiera dwa opozycyjne stanowiska. Zadaniem osób badanych był wybór jednej z dwóch opcji, tej, która w większym stopniu odzwierciedla przekonania jednostki odnośnie do analizowanych problemów. Postawa A skonstruowana została przez autorkę badań, w konstrukcji postawy B pomocna była publikacja Morawskiego (1991).

Postawa A:

- mniejszości religijne i narodowościowe zamieszkujące w Polsce muszą mieć gwarantowane prawa co najmniej w takim stopniu jak większość. Mądra większość powinna wyjść na spotkanie mniejszości;
- mniejszości religijne i narodowościowe zamieszkujące w Polsce muszą podporządkować się większości, ponieważ to jest naczelną zasadą demokracji.

Postawa B:

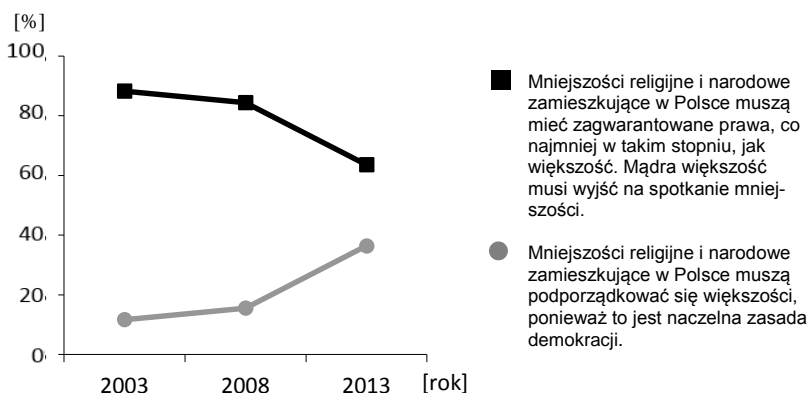
- to ile ludzie zarabiają powinno być zróżnicowane w zależności od kwalifikacji i wydajności;
- różnice w dochodach nie powinny być zbyt duże, tak, aby nie pojawiła się grupa biednych i bogatych. Przede wszystkim należy ograniczyć dochody najlepiej zarabiających.

Preferencje wartości określone zostały za pomocą Skali Wartości Rokeacha (Brzozowski, 1989), w wersji wymagającej rangowania. Autor wyselekcjonował osiemnaście wartości ostatecznych i osiemnaście wartości instrumentalnych,

umieszczając je na dwóch odrębnych skalach. Osoby badane były zobowiązane do uporządkowania wartości przez przypisywanie im odpowiednich rang.

3. Wyniki badań

W demokracji powinien zostać ustalony pewien zakres równości obywateli. Każdy członek społeczności ma równą wartość (jako jednostka ludzka) i przysługuje mu prawo do uzyskania równego statusu społecznego. Konsekwencją tych faktów jest zniesienie dominacji w relacjach międzyludzkich, ustanowienie pokojowych stosunków oraz umożliwienie rozwoju i samorealizacji (White, 2008). Chociaż w procedurze głosowania decyzjom większości podporządkowuje się mniejszość, to nie jest to jednak tożsame z tym, że wszelkiego rodzaju mniejszości – z tego tylko powodu, że są mniejszościami – muszą się podporządkowywać większości.

Rys. 1. Porównanie wyników badań z 2003, 2008 i 2013 roku: postawa A

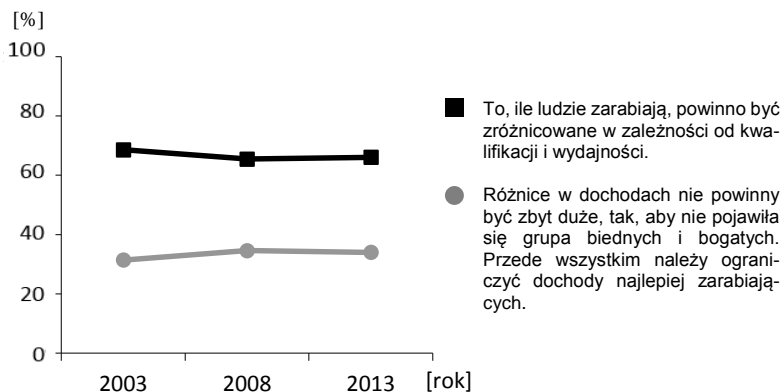
Źródło: badania własne (wyniki badań z 2003 i 2008 roku zostały opublikowane w: Czerniawska, 2010, s. 130).

Za zagwarantowaniem równych praw mniejszościom religijnym i narodowym opowiadało się 88,31% studentów (287 osób) badanych w 2003 roku, 84,43% studentów (320 osób) badanych w 2008 roku oraz 63,59% studentów (234 osoby) badanych w 2013 roku. Jednocześnie, odpowiednio: 11,69% (38 osób), 15,57% (59 osób) oraz 36,41% (134 osoby) respondentów było zwolennikami opinii, że grupy te powinny podporządkować się większości. Obserwuje się zatem przewagę liczbową osób akceptujących zasadę równości praw nad osobami zasadę tę odrzuca-

jącymi i utrzymuje się ona w trzech, dokonanych w cyklu 5-letnim, pomiarach. Nie stwierdzono istotnych statystycznie różnic w wyborze opcji postawy porównując grupy z 2003 i 2008 roku ($\chi^2=2,21$, $p=0,137$). W 2013 roku akceptacja równości praw spadła o ponad 20% w stosunku do badania przeprowadzonego dziesięć ($\chi^2=56,52$ $p=0,000$) i pięć lat wcześniej ($\chi^2=42,34$ $p=0,000$), (por. rys. 1). Zwrócić należy uwagę na fakt, że badana grupa była jednolita narodowościowo i prawie jednolita religijnie (blisko 90% studentów było wyznania rzymsko-katolickiego): „większość” mogła się zatem wypowiadać się o „mniejszości”.

Następstwem neoliberalizacji systemu ekonomicznego w Polsce było zwiększenie nierówności społecznych i pogorszenie sytuacji ekonomicznej znacznej części społeczeństwa. Może to sprzyjać nasileniu tendencji egalitarnych, zwłaszcza wśród osób o niskim statusie ekonomicznym. Aktywizuje się wówczas pytanie, co oznacza pojęcie sprawiedliwości społecznej? Czy wiąże się ono z równością, a tym samym z ograniczeniem praw wolnego rynku?

W prezentowanym badaniu skonfrontowano zasadę egalitarną (równości podziału) z zasadą merytokratyczną. Pierwsza z nich była wyznacznikiem sprawiedliwości w minionym ustroju: każdemu – przynajmniej mniej więcej – po równo. Druga charakteryzuje natomiast sposób ujmowania sprawiedliwości społecznej w obecnym ustroju: każdemu według zasług. Interesowano się postrzeganiem przez respondentów zasad wynagradzania, a tym samym różnic majątkowych.

Rys. 2. Porównanie wyników badań z 2003, 2008 i 2013 roku: postawa B

Źródło: badania własne (wyniki badań z 2003 i 2008 roku zostały opublikowane w: Czerniawska, 2010, s. 154).

Studenci trzech grup badawczych akceptowali w blisko 70% normy merytokratyczne (2003 rok – 68,62%, 223 osoby; 2008 rok – 65,44%, 248 osób; 2013 rok – 66,03%, 243 osoby), które opierają się na przeświadczeniu, że człowiekowi należy się tyle, na ile zasługuje dzięki kwalifikacjom, wiedzy, wydajności i włożonemu wysiłkowi (por. rys. 2). Podejście merytokratyczne – zakładające, że nagrody mają być proporcjonalne do nakładów, zaś regulatorem powinien być mechanizm rynkowy – jest jedną z podstawowych zasad liberalizmu ekonomicznego. Związane jest ono z pojęciem „zasług” i charakteryzuje w większym stopniu społeczeństwa indywidualistyczne (Wnuk-Lipiński, 1996). Postawy o charakterze egalitarnym (przeciwnicy wyraźnej dyferencjacji ekonomicznej społeczeństwa) prezentowało 31,38% studentów w 2003 roku (102 osoby), 34,56% studentów w 2008 roku (131 osób) oraz 33,97% studentów w 2013 roku (125 osób). Istotą egalitaryzmu jest przekonanie, że wszyscy ludzie mają jednakowe potrzeby, a zatem każde zróżnicowanie poziomu ich zaspokojenia jest pogwałceniem sprawiedliwości społecznej (Wnuk-Lipiński, 1996). Równy podział dóbr umożliwia realizację ważnych – z punktu widzenia społeczeństw kolektywistycznych – wartości. Akceptacja wskazanych zasad nie zmieniła się w ciągu dziesięciu lat dzielących trzy pomiary.

Podsumowując tę część badań należy stwierdzić, że młodzież opowiada się w większości za równością w sferze społeczno-politycznej i jednocześnie przeciw zasadom egalitarnym w sferze ekonomicznej. Nie potwierdziły się jednak założenia przyjęte w hipotezie 1, zgodnie z którymi wraz z zaawansowaniem procesów transformacji (porównanie grup badawczych z 2003, 2008 i 2013 roku) wzrasta wśród studentów aprobatą zasady równości praw i dezaprobatą zasady równości podziału. W przypadku pierwszej postawy (postawa A) odnotowano zmiany w akceptacji zasady równych praw mniejszości narodowych i religijnych w ostatnim badaniu w stosunku do dwóch poprzednich, ale w kierunku przeciwnym do założonego. W przypadku drugiej postawy (postawa B) nie stwierdzono zmian zestawiając dane z trzykrotnych pomiarów w ciągu 10 lat. Studenci mieli zbliżone poglądy w tej kwestii po 15, 20 i 25 latach transformacji ekonomicznej, chociaż różnili się w ocenie sytuacji materialnej swoich rodzin. Okazało się bowiem, że 41,54% respondentów z 2003 roku, 56,47% respondentów z 2008 roku oraz 59,78% respondentów z 2013 roku oceniło sytuację swojej rodziny pod względem materialnym jako bardzo dobrą lub dobrą, zaś 10,46%, 2,63% oraz 3,08% studentów ze wskazanych grup – jako złą lub bardzo złą. Za przeciętną sytuację materialną swojej rodziny uznało 48,00% studentów z pierwszej, 40,90% studentów z drugiej oraz 36,42% z trzeciej grupy. Kondycja ekonomiczna rodzin była oceniana pozytywniej przez studentów z 2008 i z 2013 roku w relacji do studentów z 2003 roku (statystyka χ^2 ; $p < 0,001$). Poziom życia sta-

nowi jeden z ważniejszych czynników determinujących postawy wobec ustroju gospodarczego. Można było w związku z tym oczekiwać, że kryteria merytokratyczne będą aktywowane przez osoby znajdujące się w lepszej sytuacji materialnej. Tego rodzaju zależności nie stwierdzono jednak na podstawie uzyskanych wyników badań.

Postawy wobec ustroju są uwarunkowane nie tylko możliwością realizacji interesów (na przykład gromadzeniem dóbr materialnych), ale także wartościami, które jednostka uznaje za cenne w swoim systemie przekonań. W związku z tym sprawdzono, jakie rozwiązania w wymiarze aksjologicznym ujawniają się w grupach osób różniących się wyborem opcji postawy. Wskaźniki preferencji wartości ostatecznych i instrumentalnych oraz wyniki analizy statystycznej przedstawione zostały w tab. 1, prezentacja graficzna – na rys. 3 i 4. W prezentacji danych posłużono się metodą graficzną, pozwalającą na dokonanie całościowego oglądu systemów wartości w kontekście rozpatrywanej postawy. Wartości uporządkowane są według różnicy w średnich rang między grupami, które wyodrębnione zostały ze względu na wybór opcji postawy. Usytuowanie wartości na wykresie dostarcza zatem ważnych informacji w analizie. W górnej części rysunku zlokalizowane są wartości, w przypadku których odnotowano największe zróżnicowanie międzygrupowe: z lewej strony znajdują się wartości wyżej preferowane przez studentów wybierających jedną opcję postawy, z prawej strony – wartości wyżej preferowane przez studentów wybierających drugą opcję postawy. W dolnej części rysunku umiejscowione są wartości, w przypadku których różnice te były najmniejsze (bądź w ogóle nie występowały). W zastosowanej metodzie diagnozy systemów wartości (rangowanie) najwyżej ceniona wartość uzyskiwała rangę 1, najniżej ceniona wartość – rangę 18. W prezentacji graficznej uzyskaną średnią rang odjęto od liczby 18. Zabieg ten ułatwia analizę informacji zawartych na rysunkach. Uzyskany za pomocą metody graficznej obraz systemu wartości umożliwia „uświadomienie” istnienia skupień wartości kolektywistycznych i indywidualistycznych (jeżeli takowe istnieją).

Za indywidualistyczne uznano wartości związane z:

- statusem społecznym, prestiżem i sukcesem osobistym (w tym również materialnym): „uznanie społeczne” (o15), „poczucie własnej godności” (o7), „poczucie dokonania” (o6), „ambitny” (i1), „dostatnie życie” (o4);
- wolnością wyboru, niezależnością myślenia i działania, kompetencją intelektualną: „wolność” (o16), „niezależny” (i6), „odważny” (i9), „obdarzony wyobraźnią” (i7), „o szerokich horyzontach” (i11), „uzdolniony” (i17), „intelektualista” (i3), „logiczny” (i5);

- hedonizmem i zapotrzebowaniem na stymulację (ciekawe, przyjemne, urozmaicone życie): „szczęście” (o13), „pogodny” (i12), „przyjemność” (o10), „życie pełne wrażeń” (o18), „świat piękna” (o14).

Za kolektywistyczne uznano wartości związane z:

- ochroną dobra wszystkich ludzi oraz tych, z którymi jednostka wchodzi w bezpośrednie interakcje (dobrostan grupy, do której jednostka należy): „pokój na świecie” (o8), „równość” (o12), „pomocny” (i13), „uczciwy” (i15), „wybaczający” (i18), „kochający” (i4), „odpowiedzialny” (i8);
- bezpieczeństwem grup tożsamościowych i poszanowaniem tradycji/religii: „bezpieczeństwo rodziny” (o2), „bezpieczeństwo narodowe” (o1), „zbawienie” (o17);
- wyważonymi poglądami społecznymi, harmonią intrapersonalną i interpersonalną: „mądrość” (o5), „równowaga wewnętrzna” (o11), „opanowany” (i10), „czysty” (i2), „uprzejmy” (i16), „posłuszny” (i14), „dojrzała miłość” (o3), „prawdziwa przyjaźń” (o9).

Schwartz i Bilsky (1987) opisali zróżnicowanie wartości ujętych w Skali Rokeacha w wymiarze „indywidualizm – kolektywizm”. Wskazali, że wartości są przejawem interesów indywidualnych, grupowych bądź mieszanych (jednocześnie indywidualnych i grupowych). Orientacja indywidualistyczna jest identyfikowana na podstawie wartości wchodzących w skład sfer motywacji: „przyjemność”, „osiągnięcia” i „kierowanie sobą”, orientacja kolektywistyczna z kolei – na podstawie wartości wchodzących w skład sfer motywacji: „prospołeczność”, „ograniczenie siebie i konformizm” oraz „bezpieczeństwo”. Interesy mieszane związane są przede wszystkim z typem motywacji „dojrzałość”. W skład tego typu wchodzi następujące wartości: „mądrość”, „o szerokich horyzontach”, „dojrzała miłość”, „świat piękna” i „odważny”. Według autorów, są one niejednoznacznym identyfikatorem orientacji indywidualistycznej i kolektywistycznej (por. Brzozowski, 1989, s. 12; Czerniawska, 2010).

Tab. 1. Średnie rang wartości w grupach studentów różniących się wyborem opcji postawy oraz wyniki analizy statystycznej

Wartości: ostateczne o1-o18 instrumentalne i1-i18		Średnie arytmetyczne rang wartości w grupach			
		A ₁	A ₂	B ₁	B ₂
o1	Bezpieczeństwo narodowe	11.38	10.60 **	11.29	11.05
o2	Bezpieczeństwo rodziny	3.15	3.16	3.28	2.90
o3	Dojrzała miłość	6.01	5.48 **	5.93	5.83
o4	Dostatnie życie	10.68	8.61 ****	10.25	10.20
o5	Mądrość	6.80	7.28	6.75 *	7.20

cd. Tab. 1.

o6	Poczucie dokonania	11.25		11.38		11.14		11.56
o7	Poczucie własnej godności	7.35	**	8.00		7.38		7.71
o8	Pokój na świecie	10.65	**	11.51		11.05		10.42 **
o9	Prawdziwa przyjaźń	7.31		7.43		7.50		7.03 *
o10	Przyjemność	12.62		11.56	****	12.39		12.38
o11	Równowaga wewnętrzna	8.02	***	9.04		8.02	**	8.66
o12	Równość	10.65	***	11.79		11.08		10.53 **
o13	Szczęście	6.42		6.30		6.54		6.12
o14	Świat piękna	14.49	***	15.11		14.65		14.57
o15	Uznanie społeczne	12.72		12.11	**	12.51		12.76
o16	Wolność	7.34		7.35		7.09	***	7.85
o17	Zbawienie	10.03	**	10.99		10.48		9.76 **
o18	Życie pełne wrażeń	14.04		13.48	*	13.66	***	14.42
i1	Ambitny	8.52		8.05		8.34		8.59
i2	Czysty	10.96		10.05	***	10.84		10.60
i3	Intelektualista	9.45		9.05		8.96	****	10.19
i4	Kochający	4.29		4.50		4.60		3.81 ***
i5	Logiczny	11.16		10.29	***	10.60	****	11.73
i6	Niezależny	9.80		9.94		9.79		9.93
i7	Obdarzony wyobraźnią	11.25		11.72		11.03	***	11.99
i8	Odpowiedzialny	5.36	**	6.35		5.54		5.64
i9	Odważny	10.00		9.55		9.78		10.15
i10	Opanowany	10.16		10.58		10.27		10.21
i11	O szerokich horyzontach	10.97		10.91		10.43	****	12.00
i12	Pogodny	9.21		9.72		9.37		9.21
i13	Pomocny	7.60		7.52		8.03		6.68 ****
i14	Posłuszny	15.02		14.77		15.37		14.14 ****
i15	Uczciwy	5.33	**	5.93		5.72		4.94 ***
i16	Uprzejmy	9.52		8.92	**	9.63		8.91 ***
i17	Uzdolniony	12.38		12.12		12.00	****	12.96
i18	Wybaczący	9.93	***	10.91		10.61		9.21 ****

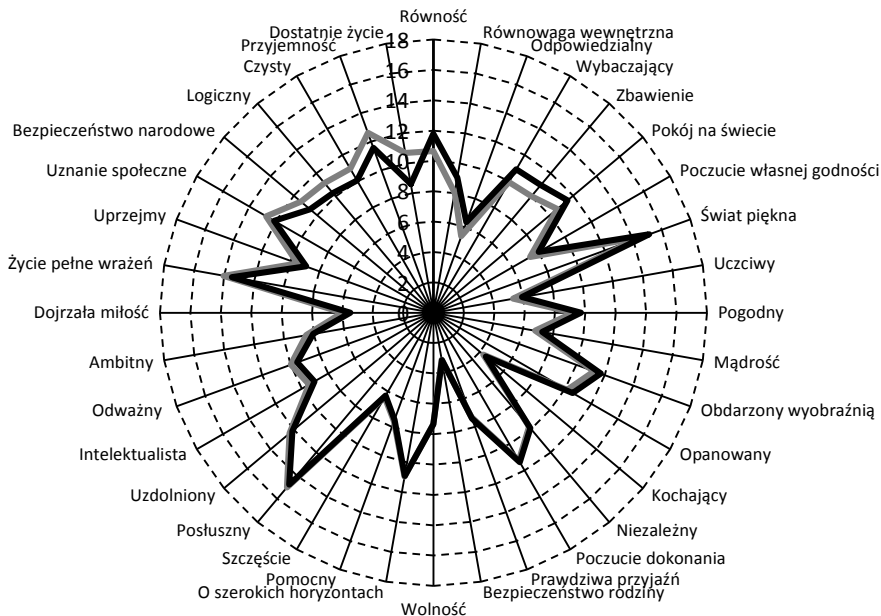
o1 - o18 – średnie rang osiemnastu wartości ostatecznych; i1 - i18 – średnie rang osiemnastu wartości instrumentalnych. Średnie rang wartości podane są łącznie dla osób badanych w 2003, 2008 i 2013 roku. Ranga «1» oznacza najwyższą preferencję wartości, ranga «18» – najniższą preferencję wartości. A₁ – studenci wybierający opcję „1” w postawie A: „Mniejszości religijne i narodowościowe zamieszkujące w Polsce muszą mieć gwarantowane prawa co najmniej w takim stopniu jak większość. Mądra większość powinna wyjść na spotkanie mniejszości”. A₂ – studenci wybierający opcję „2” w postawie A: „Mniejszości religijne i narodowościowe zamieszkujące w Polsce muszą podporządkować się większości, ponieważ to jest naczelną zasadą demokracji”. B₁ – studenci wybierający opcję „1” w postawie B: „To ile ludzie zarabiają powinno być zróżnicowane w zależności od kwalifikacji i wydajności”. B₂ – studenci wybierający opcję „2” w postawie B: „Różnice w dochodach nie powinny być zbyt duże, tak, aby nie pojawiła się grupa biednych i bogatych. Przede wszystkim należy ograniczyć dochody najlepiej zarabiających”. Wyniki analizy statystycznej testem Wilcoxon dla dwóch prób niezależnych między grupami A₁ i A₂ oraz między grupami B₁ i B₂ * p<0,1, ** p<0,05 *** p<0,01 **** p<0,001

Źródło: badania własne.

Dokonując porównań wskaźników preferencji wartości między grupami różniącymi się wyborem opcji w postawie A stwierdzono, że grupa A₁, opowiadająca się za równością praw mniejszości religijnych i narodowościowych zamieszkujących w Polsce, ceni wyżej – w porównaniu z grupą A₂ – wartości kolektywistyczne: „równość” (o12), „równowaga wewnętrzna” (o11), „odpowiedzialny (i8), „wybaczący” (i18), „zbawienie” (o17), „pokój na świecie” (o8), „uczciwy” (i15), (por. prawa strona rys. 3). Pierwsza z wymienionych wartości – „równość” – w największym stopniu odzwierciedla sens analizowanej postawy. Pozostałe wartości wskazują na znaczenie harmonii intrapersonalnej, religii w życiu jednostki oraz dobra innych ludzi. Dwie wartości cenione wyżej przez tę grupę – „poczucie własnej godności” (o7) i „świat piękna” (o14) – mają charakter indywidualistyczny (choć ostatnia z nich nie jest jednoznacznym identyfikatorem tej orientacji).

Pogląd, w myśl którego mniejszości te powinny podporządkować się większości, charakteryzował studentów (grupa A₂) wyżej preferujących wartości indywidualistyczne. Wiązą się one z sukcesem materialnym, hedonizmem, prestiżem i odnoszą się do sfery poznawczej funkcjonowania człowieka: „dostanie życie (o4), „przyjemność” (o10), „życie pełne wrażeń” (o18), „uznanie społeczne” (o15) i „logiczny”. Niemniej jednak, wyższe wskaźniki preferencji odnotowano także w przypadku wartości kolektywistycznych: „bezpieczeństwo narodowe” (o1), „dojrzała miłość” (o3), (niejednoznaczny identyfikator orientacji kolektywistycznej), „czysty” (i2), „uprzejmy” (i16), (por. lewa strona rys. 3).

W niniejszym badaniu przyjęto hipotetycznie, że orientacja indywidualistyczna w systemie wartości (wyższe preferencje wartości indywidualistycznych) charakteryzuje osoby badane, które akceptują zasadę równości praw (przyznanie równych praw mniejszościom narodowościowym i religijnym), (hipoteza 2a), zaś orientacja kolektywistyczna w systemie wartości (wyższe preferencje wartości kolektywistycznych) charakteryzuje osoby badane opowiadające się przeciw zasadzie równości praw (przeciw przyznaniu równych praw „innym”, a więc osobom nie należącym do własnej grupy (hipoteza 2b). Wbrew założeniom (hipoteza 2a) okazało się, że przyznanie równych praw mniejszościom narodowym i religijnym wiązało się z relatywnie wyższą pozycją w systemie wartości kolektywistycznych, tych, które odnoszą się do równości, harmonii intrapersonalnej, religii w życiu jednostki oraz dobra innych ludzi. U zwolenników poglądu, że mniejszość powinna podporządkować się większości, analiza wartości nie pozwoliła na określenie ich zróżnicowania w wymiarze „indywidualizm – kolektywizm”, chociaż wyższą preferencją cechowało się szereg wartości indywidualistycznych. Tym samym nie została potwierdzona hipoteza 2b.

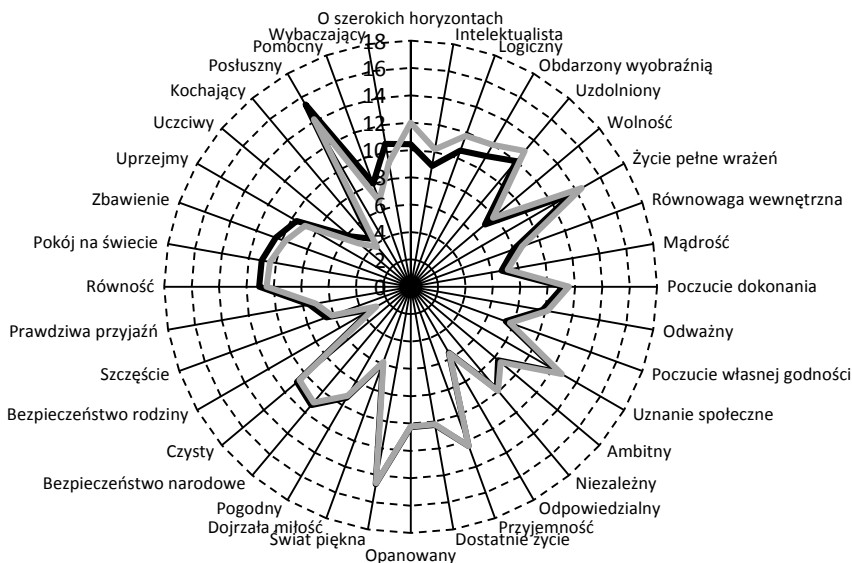

- Mniejszości religijne i narodowe zamieszkujące w Polsce muszą mieć gwarantowane prawa, co najmniej w takim stopniu, jak większość. Mądra większość musi wyjść na spotkanie mniejszości.
- Mniejszości religijne i narodowe zamieszkujące w Polsce muszą podporządkować się większości, ponieważ to jest naczelną zasadą demokracji.

Rys. 3. Zróznicowanie systemów wartości ostatecznych i instrumentalnych w zależności od wyboru opcji w postawie A

Źródło: badania własne.

Z punktu widzenia transformacji ekonomicznej ważne wydają się poglądy społeczeństwa na temat zasad wynagrodzeń, tym bardziej, że poczucie sprawiedliwości w tym zakresie jest jednym z istotniejszych czynników motywujących do pracy. Akceptacja stanowiska merytokracyjnego wydaje się bardziej prawdopodobna wśród osób o nastawieniu indywidualistycznym.

- Różnice w dochodach nie powinny być zbyt duże, tak, aby nie pojawiła się grupa biednych i bogatych. Przede wszystkim należy ograniczyć dochody najlepiej zarabiających.
- To, ile ludzie zarabiają, powinno być zróżnicowane w zależności od kwalifikacji i wydajności.

Rys. 4. Zróżnicowanie systemów wartości ostatecznych i instrumentalnych w zależności od wyboru opcji w postawie B

Źródło: badania własne.

Osoby wskazujące na słuszność zasad merytokratycznych (grupa B₁), za bardziej cenne uznały wartości związane z kompetencją intelektualną, wolnością i sukcesem osobistym: „o szerokich horyzontach” (i11), „intelektualista” (i3), „logiczny” (i5), „obdarzony wyobraźnią” (i7), „uzdolniony” (i17), „wolność” (o16), „życie pełne wrażeń” (o18) oraz wartości kolektywistyczne „równowaga wewnętrzna” (o11) i „mądrość” (o5), (niejednoznaczny identyfikator orientacji kolektywistycznej), (por. prawa strona rys. 4). Osoby o poglądach egalitarnych (grupa B₂), wyżej preferowały wartości związane z ochroną dobra innych ludzi, poszanowaniem religii, bezpieczeństwem i harmonią interpersonalną: „zbawienie” (o17), „wybaczący” (i18), „pomocny” (i13), „kochający” (i4), „uczciwy” (i15), „pokój na świecie” (o8), „posłuszny” (i14), „uprzejmy” (i16), „prawdziwa przyjaźń” (o9). Tak jak i w przypadku

postawy A wartością diagnostyczną okazała się „równość” (wo12), (por. lewa strona rys. 4). Zgodnie z założeniami zawartymi w hipotezie 2a i 2b stwierdzono, że wybór opcji postawy wiąże się ze specyficznym układem wartości w systemie: postawy merytokratyczne współwystępują z indywidualistycznie zorientowanym systemem wartości (hipoteza 2a), postawy egalitarne – z kolektywistycznie zorientowanym systemem wartości (hipoteza 2b).

4. Dyskusja wyników

W niniejszym badaniu starano się zdiagnozować, jakie postawy prezentuje studium młodzież w stosunku do zasad równości praw i równości podziału, oraz, czy ich akceptacja jest uzależniona od zróżnicowania preferencji wartości w wymiarze „indywidualizm – kolektywizm”.

Uzyskane wyniki badań wskazują, że studenci zdecydowanie opowiadają się za równością praw mniejszości narodowościowych i religijnych (przykład postawy prodemokratycznej) oraz uznają za sprawiedliwy merytokratyczny sposób wynagrodzenia za pracę (przykład postawy proliberalnej). Przekonanie, że mniejszości narodowościowe i religijne powinny podporządkować się większości oraz, że państwo powinno regulować dochody społeczeństwa w myśl zasady egalitaryzmu, charakteryzowało mniejszą (a w przypadku postawy pierwszej zdecydowanie małą) część respondentów. Postawy te cechowały się zbliżonymi wskaźnikami w trzech – przeprowadzonych w odstępie pięciu lat – badaniach. Wyjątek stanowiła grupa studentów badanych w 2013 roku, która – w stosunku do dwóch grup badanych wcześniej – opowiadała się za równością praw mniejszości narodowych i religijnych zdecydowanie w mniejszym stopniu.

Podlasie jest obszarem, na którym funkcjonują zarówno mniejszości narodowe, jak i religijne. W takiej sytuacji szczególnego znaczenia nabiera odwołanie się do demokratycznej zasady równości, która przeciwdziała niekorzystnemu tych grup w stosunku do większości. Postawy związane z równością praw powinny zakorzenić się tym silniej w społeczeństwie, im bardziej zaawansowane są w nim procesy demokratyzacji. Uzyskane w 2013 roku wyniki badań skłaniają do negatywnej refleksji, tym bardziej, że uczestniczyła w nim młodzież tych kierunków studiów (pedagogika i zarządzanie), które w ramach treści programowych zajmują się wielokulturowością i uczą się funkcjonowania w zróżnicowanej pod tym względem społeczności.

Jak wskazano powyżej, w okresie transformacji ustrojowej były postulowane zmiany mentalności w kierunku indywidualizmu, a akceptację wartości indywidualistycznych uznano za miernik aprobaty nowego ustroju oraz przystosowania do warunków gospodarki wolnorynkowej i liberalnej demokracji.

W świetle uzyskanych wyników należy stwierdzić, że wartości indywidualistyczne (związane z kompetencją intelektualną, wolnością i sukcesem osobistym) są pozytywnym predyktorem postaw merytokratycznych, odzwierciedlających „nowy” sposób myślenia o sprawiedliwości dystrybtywnej. Poglądy egalitarne ujawniły się natomiast wśród osób preferujących relatywnie wyżej wartości kolektywistyczne (wiążące się z poszanowaniem religii, równością, ochroną dobra innych ludzi, bezpieczeństwem i harmonią interpersonalną). Zasada merytokratyczna jest zgodna z typowym dla indywidualizmu akcentowaniem kompetencji, a jej realizacja sprzyja wzrostowi wydajności pracy i jest zgodna z duchem współzawodnictwa, dążeniem do osiągnięć i osobistych korzyści. Zasada egalitaryzmu wyraża charakterystyczną dla kolektywizmu życzliwą postawę wobec ludzi. Respektowanie norm opartych na równym podziale dóbr abstrahuje od wniesionego wkładu, ale uwzględnia szerszy kontekst społeczny. Sprzyja tym samym harmonii i integracji oraz służy interesom wszystkich członków grupy (Daab, 1990; Reykowski, 1990, 1993; Leung, Bond, 1984; Leung, Park, 2003).

Wartości indywidualistyczne nie okazały się jednak pozytywnym predyktorem aprobaty równych praw mniejszości narodowych i religijnych. Co więcej, aprobatą ta wyrażona była przez studentów ceniących wyżej wartości kolektywistyczne, odnoszące się do równości, harmonii intrapersonalnej, religii w życiu jednostki oraz dobra innych ludzi. Niejednoznaczne wyniki w zakresie różnicowania preferencji wartości w wymiarze „indywidualizm – kolektywizm” uzyskano z kolei u zwolenników poglądu, że mniejszość powinna podporządkować się większości.

Dokonując interpretacji uzyskanych wyników należy zwrócić uwagę na fakt, że wyznacznikiem kolektywizmu jest koncentracja na celach wewnątrzgrupowych i dobrostanie grupy, do której ludzie należą. Idee równości mają więc w ich przypadku określonego adresata – własną grupę społeczną. W konsekwencji, typowy kolektywista w mniejszym stopniu uwzględnia cele oraz dobro obcych, czyli ludzi przynależnych do innych grup, i prezentuje wobec nich odmienne zachowanie. Dąży do utrzymania wspólnej tożsamości i harmonii wewnątrz grupy, tracąc jednocześnie szerszą perspektywę społeczną. W pewnych sytuacjach może to doprowadzić do wrogości, podejrzliwości i nietolerancji zewnątrzgrupowej, a te stają się zaprzeczeniem demokracji. W ideologii demokracji umieszcza się bowiem wartości (na przykład równość) w szerszym – niż własna grupa – kontekście społecznym, co nadaje

im uniwersalistyczny charakter. Za pomocą klasycznie zdefiniowanego kolektywizmu nie można zatem wyjaśnić, dlaczego zasada równości miałaby się odnosić do przedstawicieli nie-własnych grup.

W analizie relacji między demokracją a kolektywizmem istotne wydaje się być uwzględnienie sposobu rozumienia pojęcia „grupy”, które leży – jak wskazują Brewer i Chen (2007) – u podstaw rozróżnienia dwóch form kolektywizmu: relacyjnego i grupowego. Kolektywizm relacyjny odnosi się do takiego definiowania grupy, w którym nacisk położony jest na silne – często oparte na pokrewieństwie i tym samym ograniczone liczbowo – relacje interpersonalne. Ja jest rozpatrywane przez podmiot w kategoriach wzajemnych związków i ujawnia się dążność do utrzymania harmonii w relacjach z najbliższym otoczeniem społecznym. Idee równości odnoszą się wtedy do wąsko rozumianej grupy własnej. Inne grupy (na przykład mniejszości religijne i narodowe) spostrzegane są jako obce, a więc nie objęte wspólnymi zasadami. Z pewnością taka forma kolektywizmu nie sprzyja rozwojowi i utrzymaniu demokracji nowoczesnego państwa.

Druga forma kolektywizmu – kolektywizm grupowy – odnosi się do grupy rozumianej szerzej, a nawet bardzo szeroko: jako zdepersonalizowana kategoria społeczna, z członkami której podmiot nie musi, a często nawet – ze względu na jej liczebność – nie jest w stanie wchodzić w interakcje. Człowiek definiuje siebie w kategoriach prototypowej własności (cechy), która przynależna jest członkom grupy, a więc na przykład Polak, Europejczyk, Człowiek. Umożliwia to stosowanie idei równości nie „lokalnie”, lecz „globalnie”, a co za tym idzie – umieszczenie siebie i innych w szeroko rozumianym środowisku społecznym (wyjście poza wąsko rozumianą grupę własną i uchwycenie szerszej społecznej perspektywy). Taka forma kolektywizmu sprzyja akceptacji „innych” (na przykład mniejszości religijnych i narodowych) oraz czyni bardziej prawdopodobnymi zabiegi mające na celu zabezpieczenie równości praw i upodobnienie statusu społecznego. Dopiero przyjęcie perspektywy uniwersalizmu ukierunkowuje troskę o dobro ludzi w ogóle, motywuje aktywizację kryteriów sprawiedliwości społecznej i wyznacza tolerancję wobec odmienności. Możliwe staje się też respektowanie demokratycznej zasady równości, która przeciwdziała niekorzystnemu położeniu kulturowej mniejszości w stosunku do kulturowej większości. Pojęcie kolektywizmu grupowego pozwala także wyjaśnić zachowania ukierunkowane na dobro innych ludzi (a więc również na realizację takich wartości, jak równość) w społeczeństwach indywidualistycznych, które zasadniczo promują Ja niezależne (por. Czerniawska, 2010).

Podsumowanie

Przemiany ustrojowe stworzyły nowy kontekst dla „równości”, czyli zdevaluowała się zasada równości w podziale dóbr, ale utrzymana została zasada równych praw. Na bardziej ogólnym poziomie rozważań należy stwierdzić, że ujawniła się sprzeczność tzw. „demokratycznego kapitalizmu”: jest to konflikt pomiędzy demokracją, zakładającą równość i wolnym rynkiem, generującym nierówności (Thurow, za: Bobryk, 1997). Negatywny wpływ „nieskrępowanego liberalizmu” (neoliberalizmu) na funkcjonowanie demokracji akcentowany jest zwłaszcza w ostatnich piętnastu latach (Klein, 2008; Harvey, 2008). Zwraca się przede wszystkim uwagę na konsekwencje społeczne wprowadzenia neoliberalnych zasad w gospodarce: niczym nieograniczony kapitalizm niszczy demokrację, uniemożliwiając tym samym respektowanie praw człowieka.

Zwrócić należy również uwagę na niespójność aksjologiczną zasad leżących u podstaw demokracji liberalnej. Jedna z nich odnosi się do wolności, druga – do równości praw wszystkich obywateli. Jeżeli pierwsza z nich opiera się na indywidualizmie, znamionami którego są autonomia i wolność jednostek, ich współzawodnictwo i nierówność oraz koncentracja na własnej osobie (eksponowanie własnych jednostkowych kompetencji i hedonizmu), to na indywidualizmie nie może opierać się druga – propagująca równość i dążenie do harmonijnego życia społecznego. Co więcej, skrajne natężenie indywidualizmu doprowadzić może do zatracenia szerszej perspektywy społecznej, bez której demokratyczne hasła równości tracą adresata, nie mają więc sensu.

Literatura

1. Beetham D., Boyle K. (1994), *Demokracja. Pytania i odpowiedzi*, Dom Organizatora TNOiK, Toruń
2. Bobryk J. (1997), *Podsumowanie: nieświadomość zbiorowa Polaków w okresie transformacji ustrojowej*, w: I. Kurcz, J. Bobryk (red.), *Percepcja i interpretacja społecznej i politycznej sytuacji w Polsce*, Wydawnictwo Instytutu Psychologii PAN, Warszawa, s. 231-250
3. Boski P. (1999), *Humanizm w kulturze i mentalności Polaków*, w: B. Wojciszke, M. Jarymowicz (red.), *Psychologia rozumienia zjawisk społecznych*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa, s. 79-120
4. Brewer M.B., Chen Y-R. (2007), *Where (Who) are collectives in collectivism? Toward conceptual clarification of individualism and collectivism*, *Psychological Review* 114, s. 133-151

5. Brzozowski P. (1989), *Skala Wartości (SW). Polska adaptacja Value Survey M. Rokeacha*, Polskie Towarzystwo Psychologiczne, Wydział Psychologii Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa
6. Cohen D. (1998), *Culture, social organization, and patterns of violence*, Journal of Personality and Social Psychology 75, s. 408-419
7. Czerniawska M. (2010), *Zmiany wartości i postaw młodzieży w okresie przeobrażeń ustrojowych. Kolektywizm versus indywidualizm. Studium interdyscyplinarne*, Oficyna Wydawnicza Politechniki Białostockiej, Białystok
8. Daab W. (1990), *Indywidualizm-kolektywizm jako orientacje społeczno-polityczne*, w: J. Reykowski, K. Skarżyńska, M. Ziółkowski (red.), *Orientacje społeczne jako element mentalności*, Nakom, Poznań, s. 121-138
9. Feather N.T. (1979), *Value correlates of conservatism*, Journal of Personality and Social Psychology 37, s. 1617-1630
10. Feather N.T. (1995), *Values, valences, and choice: The influence of values on the perceived attractiveness and choice of alternatives*, Journal of Personality and Social Psychology 68, s. 1135-1151
11. Feldman S. (1988), *Structure and consistency in public opinion: the role of core beliefs and values*, American Journal of Political Science 32, s. 416-440
12. Feldman S. (2003), *Values, ideology, and the structure of political attitudes*, w: D.O. Sears, L. Huddy, R. Jervis (red.), *Oxford Handbook of Political Psychology*, Oxford, New York, s. 477-508
13. Harvey D. (2008), *Neoliberalizm. Historia katastrofy*, Instytut Wydawniczy Książka i Prasa, Warszawa
14. Hofstede G. (2001), *Culture's consequences. Comparing values, behaviors, institutions, and organizations across nations*, Sage Publications, Thousand Oaks
15. Klein N. (2008), *Doktryna szoku. Jak współczesny kapitalizm wykorzystuje klęski żywiołowe i kryzysy społeczne*, Warszawskie Wydawnictwo Literackie Muza SA, Warszawa
16. Leung K., Bond M.H. (1984), *The impact of cultural collectivism on reward allocation*, Journal of Personality and Social Psychology 47, s. 793-804
17. Leung K., Stephan W.G. (2003), *Социальная справедливость с точки зрения культуры*, w: Д. Мацумото (red.), *Психология и культура*, Питер, СПб, s. 598-655
18. Miller J.G., Bersoff D.M. (1992), *Culture and moral judgment: How are conflicts between justice and interpersonal responsibilities resolved?*, Journal of Personality and Social Psychology 62, s. 541-554
19. Morawski W. (1991), *Przemiany ekonomiczne a społeczeństwo obywatelskie*, w: R. Gortat (red.), *Spółczesność uczestnicząca, gospodarka rynkowa, sprawiedliwość społeczna*, Instytut Studiów Politycznych PAN, Warszawa, s. 7-31
20. Reykowski J. (1990), *Ukryte założenia normatywne jako osiowy składnik mentalności*, w: J. Reykowski, K. Skarżyńska, M. Ziółkowski (red.), *Orientacje społeczne jako element mentalności*, Nakom, Poznań, s. 7-51

21. Reykowski J. (1993), *Zmiany systemowe a mentalność polskiego społeczeństwa*, w: J. Reykowski (red.), *Wartości i postawy Polaków a zmiany systemowe. Szkice z psychologii politycznej*, Wydawnictwo Instytutu Psychologii PAN, Warszawa, s. 9-48
22. Rohan M.J. (2000), *A rose by any name? The values construct*, *Personality and Social Psychology Review* 4, s. 255-277
23. Rokeach M. (1973), *The nature of human values*, Free Press, New York
24. Rokeach M. (1979), *Two-value model of political ideology and British politics*, w: M. Rokeach (red.), *Understanding human values*, Free Press, New York, s. 192-198
25. Schwartz S.H. (1996), *Value priorities and behavior: Applying a theory of integrated value systems*, w: C. Seligman, J.M. Olson, M.P. Zanna (red.), *The psychology of values: The Ontario Symposium*, t. 8, Lawrence Erlbaum Associates, Inc, Mahwah, New Jersey, s. 1-24
26. Schwartz S.H. (2003), *Mapping and interpreting cultural differences around the world*, w: H. Vinken, J. Soeters, P. Ester (red.), *Comparing culture, dimensions of culture in comparative perspective*, Brill, Leiden, s. 1-18
27. Schwartz S.H., Bilsky W. (1987), *Toward a psychological structure of human values*, *Journal of Personality and Social Psychology* 53, s. 550-562
28. Skarżyńska K. (2005a), *Człowiek a polityka. Zarys psychologii politycznej*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa
29. Skarżyńska K. (2005b), *Czy jesteśmy prorozwojowi? Wartości i przekonania ludzi a dobrobyt i demokratyzacja kraju*, w: M. Drogosz (red.), *Jak Polacy przegrywają. Jak Polacy wygrywają*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk, s. 69-92.
30. Skarżyńska K., Chmielewski K. (1994), *Młodzież a demokracja w Polsce*, *Studia Psychologiczne* 35, s. 47-64
31. Skitka L., Tetlock P.E. (1993), *Providing public assistance: Cognitive and motivational processes underlying liberal and conservative policy preferences*, *Journal of Personality and Social Psychology* 65, s. 1205-1224
32. Słomczyński K.M., Janicka K., Mach B.W., Zaborowski W. (1996), *Struktura społeczna a osobowość. Psychologiczne funkcjonowanie jednostki w warunkach zmiany społecznej*, Wydawnictwo Instytut Filozofii i Socjologii PAN, Warszawa
33. Triandis H.C. (1994), *Culture and social behavior*, McGraw-Hill, New York
34. Vandello J.A., Cohen D. (1999), *Patterns of individualism and collectivism across the United States*, *Journal of Personality and Social Psychology* 77, s. 279-292
35. White S. (2008), *Równość*, Wydawnictwo Sic!, Warszawa
36. Wnuk-Lipiński E. (1996), *Demokratyczna rekonstrukcja. Z socjologii radykalnej zmiany społecznej*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa
37. Ziółkowski M. (1990), *Orientacje indywidualne a system społeczny*, w: J. Reykowski, K. Skarżyńska, M. Ziółkowski (red.), *Orientacje społeczne jako element mentalności*, Nakom, Poznań, s. 53-76

Axiological conditioning of attitudes of students towards equal rights rule and equal distribution rule

Abstract

The analysis of students' attitudes was a subject of the research described in this paper. The research goal was determining the attitudes towards equal rights and equal distribution, capturing their changes in time, and ascertaining whether the attitudes depend on preferred values. Equal rights rule is the principle of democracy, whereas questioning egalitarianism in goods distribution is typical for liberal economics. The way of understanding values and attitudes (as well as their mutual relations) was adopted from Rokeach's theory. They are regarded as elements of a system of beliefs, among which formal and functional relations take place. To study the system of values, the Rokeach Value Survey was used. The attitudes were diagnosed on the basis of 2 pairs of statements. Examination was conducted in 2003 (sample of 325 students), in 2008 (sample of 379 students), and in 2013 (sample of 368 students). It was assumed that there are differences between this three groups in acceptance of attitudes and that attitudes towards investigated rules depend on value systems, especially on 'individualism – collectivism' dimension. It appeared that equal chance rule was approved (by approximately 85% of respondents in the two first samples, and by approximately 65% in the third sample), whereas equal distribution rule was disapproved (by approximately 65% of respondents in all three samples). The indicator of the first attitude declined in the latest sample, whereas the indicator of the second attitude remained unvaried. Indicators of attitudes did not changed significantly during five year between two surveys. Individualistic orientation in value system (relatively higher preferences of individualistic values) was characteristic for students with meritocratic attitudes i.e. rejected the rule of 'equal distribution', whereas collectivist orientation (relatively higher preferences of collectivistic values) was typical for students who approved equal rights rule.

Keywords

equal rights rule, equal distribution rule, value system, individualism – collectivism

Author information

Mirosława Czerniawska

Białystok University of Technology

Wiejska 45A, 15-351 Białystok, Poland

e-mail: m.czerniawska@pb.edu.pl